

Децата като обект на изследване и източник на информация. Антропология на детството.

Надежда Иванова, докторант,

катедра „Етнология“,

Софийски Университет „Св. Климент Охридски“

Темата за детските игри е изследвана и развивана от българските и чуждестранните антрополози. Повечето изследвания се съсредоточават върху често наричаната „традиционна игра“, като в това название се влага смисъл за игрите, които децата от изследваното общество играят в отдалечен във времето период (напр. XIX в.). Редно е да се отбележи, че голяма част от информацията за тези игри е събрана още в края на XIX – началото на XX в. от съвременни етнографи. Впоследствие в изследванията се използват основно тези стари сведения както и резултатите от теренни изследвания, които са съсредоточени върху издирването на реликти от съответния период. По този начин с течение на времето, много етнографи сякаш забравят или по-скоро оставят на заден план развитието на детската игра, еволюцията на старите и появата на нови игри. За събирането на информация по темата изследователите използват метода на интервюто и автобиографичния разказ, а информаторите са зрели хора, които разказват спомените от детските си години. Проблемът, който може да бъде открит при събирането на информация относно детството на човека чрез този метод е, че възрастният човек разказва за отдавна преживени събития от настоящата си гледна точка. При всяко положение гледището на детето за настоящите му дейности и това на вече зрелия човек за същия, но вече отминал период, се различава значително. В такъв случай изследователят получава информация от личност, която вече е променила вероятно многократно своя мироглед, имала е години, за да осмисли и преосмисли игрите и възприятията си от детството, а образованието и опитът, добити през годините го подтикват несъзнателно сам да анализира собственото си поведение през целия си живот. А колкото повече време е минало човекът би бил толкова по-склонен да забрави или да се отнесе критично към различни моменти от своето минало. Позицията му на родител също допринася за евентуална критична оценка към детските активности, без значение дали става

дума за неговите деца или като цяло за децата в настоящето. Често погледът на възрастния към детството е субективен и той е склонен да изпада в полюсни отношения към тези спомени, особено когато се стигне до момент, в който се съпоставя „собственото“ детство с това на „сегашните“ деца - от идеализиране до осъждане. Възникването на подобни проблеми е характерно за всички области, които етнологията изследва и всеки изследовател достига момента, в който констатира и анализира тези проблеми. Те не представляват пречка, нито омаловажават стойността на получената на терен информация. Наличието им само по себе си дава важна информация, която обогатява познанието за когнитивното развитие на човека¹

Още по-голяма яснота за това развитие и промяната в отношението към собствените преживявания бихме могли да добием отново с изследването на периода на детството, но не чрез разказите на вече порасналите, а като се обърнем за получаване на информация към самите деца. В този случай може да не получим данни за игрите в миналото, но бихме имали възможност да вникнем в особеностите на детското поведение, в това как детето възприема своите връстници, възрастните, обществото в което живее, как то се социализира, каква е природата на детската игра и каква е нейната роля за развитието в детска възраст. Сравнявайки сведенията от интервюта относно предходни периоди с информацията получена от най-младите информатори бихме могли да проследим развитието на различни игрови практики, до каква степен те се предават през поколенията и устояват на времето, докато други се изменят или дори спират да съществуват и съответно как протичат тези процеси.

Едни от най-емблематичните трудове за детството и юношеството от гледна точка на антропологията принадлежат на Маргарет Мийд. Тя разглежда както процеса на усвояване на културата, така и ролята, която децата и юношите имат в обществото, в което живеят (Мийд 2016, Мийд 2017). Именно това е посоката, в която са насочени изследванията на антропологията на детството и подходите на която дисциплина ще разгледам, като се позовавам основно на теоретичната рамка и работата на американският социолог Уилям Корсаро.

Психологията и социологията разполагат с огромен обем от изследвания на този период от човешкия живот, като са се оформили различни школи, подходи и теоретична база. Именно представителите на тези науки са класифицирали и дефинирали етапите на развитие в детска възраст и различните видове детски игри и съответната връзка между възрастовите групи и различните форми на игра. В изданието „Детска психология“ на Висшия педагогически

¹ <https://www.simplypsychology.org/piaget.html> MacLeod, Saul. „Jean Piaget“. In website „Simply Psychology“ 2015

институт от 1988 г. е направен следния разбор на периодите на развитие в детството: новородено (0-1 месец), младенческа възраст (1-12 месеца), яслена възраст (1-3 год.), предучилищна възраст (3-6 год.) (Пеев 1988: 60-133). Роберт С. Немов дава подобна, но по-разширена категоризация: младенческа възраст (0-1 год.), ранно детство (1-3 год.), ранна и средна предучилищна възраст (3-4-5 год.), късна предучилищна възраст (от 4-5 до 6-7 год.), ранна училищна възраст (от 6-7 до 10-11 год), подрастващи (10-11 до 13-14 год.) и ранно юношество (от 13-14 до 16-17 год.) (Немов 1994: 28). Обикновено дадените категории са тясно свързани с конкретния период, в който са съставени. Срещаме се с възрастови етапи като „предучилищна“ възраст и възраст определена като „ранна училищна“. Това подсказва, че чрез тези класификации се дефинира детството във време и място, където е налична развита образователна система. Именно тук възниква проблем с използването на тези категории от етнологията, която търси културната страна на същите явления, но във всички възможни условия на човешките общества. Как бихме разбрали детството, ако в даденото място и време няма училище или възприятията на хората за неговата роля в живота на децата се различават от тези в Европа през XX век? Етнологията се нуждае от различен поглед към детството. Поглед, който може да се адаптира към различните култури и социални явления. За целта е важно преди всичко детството да се разглежда като универсален за всички хора период от живота и впоследствие да се открият различните начини по които то протича при представителите на отделните общества.

Детството е период, който в живота на индивида се явява непрекъсната и непрекъсваема житейска константа на бурно личностно, психическо, физическо и социално развитие. Според психологията всеки от етапите на формиране на личността на индивида в детството отговаря на определен процес: адаптация – присъединение на индивида към обществените норми и ценности; индивидуализация – откриване или утвърждаване на „Аз“-а, изявяване на собствените интереси и възможности, особеностите на характера, установяване на индивидуалността; интеграция – влияние върху начина на живот на околните хора, допринасяне за живота на другите (Петровский 1987: 17). Именно детството е времето, в което се формира личността като пълноценна част от обществото. В този период детето създава механизми за многостранна комуникация с другите хора, които са обособени от възприятията в културата в която то расте и към която принадлежи.

Въпросите за намирането на най-подходящ подход за разбиране и дефиниране на детството и за процесите, които протичат в този възрастов период, са на дневен ред от дълго

време. Въпреки научните спорове и дискусии по поставеният въпрос са формирани са три основни теории. Основният дебат в изработването на тези теории е каква е ролята на възрастния за формирането на личността у детето и доколко съществува такава роля. Дали отношенията между възрастните и децата са в низходяща или възходяща посока или пък са от хоризонтален тип (относно йерархичното разпределение на комуникацията); дали и доколко този процес преминава през институцията като посредник между различните възрасти (институцията е създадена от възрастните с конкретната цел да се окаже влияние върху посоката на развитие в детска възраст); какво е отношението на детето към подходите, които упражняват възрастните за неговото възпитание; какво е отношението между децата и как те реагират и опонират на възрастните. Това са въпроси, разглеждани през годините от различни автори, които са обособили отделните теории. Както ще видим от описанията на подходите за изучаване развитието на детето, както ги е обобщил американският социолог Уилям Корсаро, промяната която настъпва в теоретичен план е напълно съотнесима към развитието на схващанията и търсенията на историческите периоди, в които те се развиват:

1. Поведенческа (бихейвиористка) теория – до средата на 60-те години на XX век повечето теории за развитието на детето са поведенчески, като акцентират върху моделирането и подкрепленето, които се явяват ключовите елементи в учението. Използвайки влиянието на възрастните и техния контрол върху ценените културни ресурси, бихейвиористите наблягат на влиянието на подходите, които възрастните влагат във възпитанието на децата. Ролята на децата е сведена до пасивна, а социализацията се разглежда като едностранен процес, в който възрастните оформят децата. Като цяло, поведенческият подход отдава малко внимание на социалните контакти и култура. Използването на индивидуалистични подходи и наблягането на процеси като имитацията за обясняването на толкова сложен и многостранен феномен като детството довежда до силна критика към направлението. Един от резултатите от съмнението в адекватността на поведенческата теория е приемането и използването на конструктивистката теория в психологията на развитието (Corsaro & Eder 1990: 198, Corsaro 1992: 160, Corsaro 1993: 64-74).

2. Конструктивистка теория – най-добре е представена в теорията за познавателното развитие на Ж. Пиаже. Конструктивисткият подход набляга на активната роля на детето в неговото развитие. Според него децата интерпретират, организират и използват информацията, която добиват от заобикалящата ги среда и в този процес усвояват уменията и знанията на

възрастните (Corsaro & Eder 1990: 198, Corsaro 1992: 160, Corsaro 1993:64-74).

3. Интерпретативна теория – тази теория придобива по-широка популярност след превода на теоретичните разработки на съветския психолог Л. Виготски. Вижданията на Виготски разширяват конструктивисткото гледище върху детството до ниво на разбиране, че дейностите на децата не просто са интерактивни. Те са основополагащи за създаването и поддържането на културни системи. Въпреки че Виготски представя основите за разглеждането на социализацията като културен процес, по-голямата част от изследванията му са върху индивидуалното развитие. Интерпретативният подход разглежда процеса на социализация в детството като колективен акт, който се развива повече с обществен, отколкото с личен обхват. Подходът е изключително интерпретативен, като набляга на това, че децата разкриват свят наситен със значения, които споделят помежду си и си помагат по време на своето развитие чрез взимането на участие в ежедневни общи занимания. Нивото на участие на децата в подобни занятия варира според културните ценности и нараства с възрастта и натрупания опит. Интерпретативният подход поставя под въпрос праволинейния модел на социализацията, който разглежда детството само като ученически период, който подготвя децата за образовано участие в обществото на възрастните. Този подход разглежда развитието по-скоро като процес на възпроизводство. Децата навлизат в социални мрежи и чрез общуването, и преговарянето с други деца в различни ситуации те придобиват познания и разбирания, които се превръщат във фундаментални социални умения, върху които те непрестанно надграждат. Интерпретативният модел използва минимално понятията за възрастово развитие, като разглежда развитието като продуктивен и репродуктивен процес на нарастване на честотата и промените в познанията, които следват измененията в развитието на познавателните, езиковите и социалните умения на детето. Основна роля в промяната на света на детето е излизането извън семейството. С контактуването с връстници в организирани групи и детски градини децата създават първите от много партньорски култури, в които познанията на детството активно се изменят в познанията и способностите, които са нужни за пълноценно участие в света на възрастните (Corsaro & Eder 1990: 199-200, Corsaro 1992: 160, Corsaro 1993: 64-74).

Използвайки похватите и категориите дадени от психологията, можем да добием представа за тези процеси, които са свързани с дадените възрастови категории, но това не означава, че съответните процеси протичат само и единствено в конкретния възрастов отрязък. Именно поради социоактивното поведение на подрастващите, всяко дете се сблъсква с

нагласите² и проблемите на различните възрасти в целия период на детството. Тясното свързване на етапите на развитие на личността в детството и контактът на детето с образователните институции се отнася за конкретния период и конкретната политическа и образователна система, които неизменно диктуват културното развитие на обществото.

Именно поради разнообразието в човешките култури и форми на обществено устройство, прилагането на универсалните дефиниции на детството и неговата периодизация, които използва психологията, в много отношения са неуместни и в голяма степен неефективни приложени от етнологията. Би било смело и почти невъзможно да се създаде подходяща дефиниция на детството, която да може да се прилага наравно при изследването на всяка една общност. Това представлява теоретичен проблем, който в стремежа си да компенсира, изследователят използва интердисциплинарен подход, като се обръща към различните научни дисциплини, които се занимават с тази материя. Явен пример за това е работата на Корсаро, който в горните описания на развитието на подходите в изучаването на детството се позовава на работата и на психолози, и на социолози. Самият той фаворизира метод, който по своята същност е „по-либерален“ и позволява гъвкавост в прилагането му. Използвайки го, той успява да разгледа отношенията между самите деца, между децата и възрастните, начина по който децата повтарят поведението на възрастните в игрите и отношенията помежду си, и възприятията за децата, за себе си, и за другите. В този случай децата и периодът от живота на човека, наречен детство са както обект на изследване, така и източник на информация. Изследователят се превръща в наблюдател на техните активности, но и в пряк участник. Интегрирайки се в средата на детето той успява да осъществи пряко наблюдение върху възприятията и реакциите на своите информатори, което на свой ред предоставя максимално изчистен от субективност поглед върху детството и характерните за него активности. Но достигането до момента на провеждане на подобен вид теренно проучване е път осеян с препятствия, които ученият невинаги има възможност да преодолее. За превръщането на децата едновременно в обект и субект на изследването е нужно разрешението на техните родители, често одобрението на институцията, в която ще се проведе изследването (детска градина, училище и др.), както и на самите деца. Ако някой от тези фактори не позволи проучването да се осъществи, изследователят няма друг избор освен да

² Нагласата е несъзнателно състояние, което се появява при наличието на възникнала актуална потребност и стремеж тя да бъде задоволена. Теорията за нагласите е развита от съветският психолог Дмитрий Узнадзе (Вж. Блейхер, В. М. Толковый словарь психиатрических терминов, 1995, Воронеж.)

опита отново. Това е свързано със сериозна и дълга подготовка на терена предварително, често свързана с бюрократични процедури. Нерядко тези пречки са причина етнографските проучвания да се съсредоточават върху възрастния информатор, макар предварително да е ясно, че информацията може да е предоставена от субективната гледна точка, тъй като е получена като резултат на изминалите години. Въпреки потенциалните трудности, произтичащи от методиката на изследванията, в които децата са както обектът на проучване, така и източникът на информация, ползата от тях би била огромна и би допълнила получената картина от по-възрастните поколения като ни предостави възможност да добием представа за същността на детството в съответното общество, промените в поколенията и най-вече - как детето усвоява културата на своето общество и става пълноценен и незаменим участник в неговия ритъм.

Библиография:

Мийд, М. 2016. *Да пораснеш в Самоа.* София: „Ерве“

Мийд, М. 2017. *Да пораснеш в Нова Гвинея.* София: „Ерве“

Немов, Р.С. 1994. *Психология*, кн. 2, Москва. изд. „Просвещение“

Пеев, Ст. 1988. *Детска психология.* Висш педагогически институт. Благоевград

Петровский, А. В. 1987. *Психология развивающейся личности.* Москва: изд. Педагогика

Corsaro, W. and Eder, D. 1990 Children's Peer Cultures. - *Annual Review of Sociology.* vol. 16, 197-220. 1990

Corsaro, W. 1993 Interpretive Reproduction in Children's Role Play. - *Childhood* vol. 1/no. 2. p. 64-74. May 1993

Corsaro, W. 1992 Interpretive Reproduction in Children's Peer Cultures. - *Social Psychology Quarterly.* vol. 55/ no. 2, 160-177. 1992

MacLeod, Saul. 2015. „Jean Piaget“. <https://www.simplypsychology.org/piaget.html> In website „Simply Psychology“